

L'omnipresent dimensió americanista del nacionalisme espanyol

Àlex Pocino

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història i Arqueologia
Montalegre, 6
08001 Barcelona

Javier Moreno Luzón, *Centenariomanía: Commemoraciones hispánicas y nacionalismo español*, Madrid, Marcial Pons, 2021, 328 pàgines.

En els darrers anys, els estudis sobre el nacionalisme espanyol han fet créixer exponencialment un camp d'estudi poc explorat a finals del segle passat. Una part substancial d'aquest increment és degut a l'estudi dels símbols, mites, commemoracions, festes i llocs de memòria com a agents de nacionalització en sintonia o no amb el discurs nacional que es transmet des de l'Estat i les seves institucions (educació, exèrcit, administració). Una línia de recerca que a Espanya fou oberta per José Álvarez Junco a *Mater Dolorosa*¹ i per hispanistes francesos com Stéphane Michonneau sobre les commemoracions i els mites a Barcelona,² Christian Demange a través d'una anàlisi de llarga durada sobre la festa madrilenya del Dos de maig³ o

1 José ÁLVAREZ JUNCO, *Mater dolorosa: La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001.

2 Stéphane MICHONNEAU, *Barcelona: Memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic, Eumo, 2001.

3 Christian DEMANGE, *El Dos de Mayo: Mito y fiesta nacional*, Madrid, Marcial Pons, 2004.

Àlex POCINO, «L'omnipresent dimensió americanista del nacionalisme espanyol». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 25, 221-228 ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2022.25.1021. Data de recepció: 3/5/2022. Data d'acceptació: 28/6/2022. Data de publicació: 11/11/2022.

alexpcocino14@gmail.com | orcid.org/0000-0002-5297-4013

David Marçilhacy sobre el 12 d'octubre i les commemoracions americanistes durant la Restauració borbònica.⁴ També ha estat rellevant el volum 51 de la revista *Ayer*, amb aportacions de Pere Anguera, Pere Gabriel i Pedro Rújula.⁵

Javier Moreno Luzón, catedràtic a la Universidad Complutense de Madrid i especialista en el període de la Restauració borbònica (1875-1931), s'ha erigit en un dels historiadors més rellevants en l'estudi de les commemoracions del nacionalisme espanyol, seguint la línia que havia començat a explorar Álvarez Junco respecte a la importància dels símbols i mites en la construcció de les identitats nacionals. Moreno Luzón ha publicat obres com *Los colores de la patria*, amb Xosé Manuel Núñez Seixas,⁶ la qual ha representat una fita respecte a l'estudi dels símbols nacionals a Espanya. *Centenario-manía* presenta un compendi dels estudis de Luzón fets en les dues darreres dècades al voltant de les commemoracions nacionals espanyoles a inicis del segle xx; en un moment, després del Desastre del 1998, en el qual les elits regeneracionistes, els intel·lectuals i associacions de tots tipus veieren la necessitat de nacionalitzar els seus conciutadans per superar el cop que havia significat la pèrdua de les darreres colònies d'ultramar i fer front a l'auge d'identitats nacionals alternatives, com la catalana o la basca.

Tot i que es tracta d'una recopilació d'articles, ampliat i actualitzats, les commemoracions presentades tenen en comú un seguit de plantejaments que han caracteritzat la renovació dels estudis sobre els nacionalismes en clau d'història cultural de la política: la

4 David MARCILHACY, *Raza hispana: Hispanoamericanismo e imaginario nacional en la España de la Restauración*, Madrid, Centro de Estudios políticos y constitucionales, 2010.

5 Pere ANGUERA (coord.), «Los días de España», *Ayer*, 51, 2003.

6 Javier MORENO LUZÓN i Xosé Manuel NÚÑEZ SEIXA, *Los colores de la patria: Símbolos nacionales en la España contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2017.

participació en el procés de nacionalització de múltiples actors enfront de l'esquema teleològic de la nacionalització com un procés de dalt a baix dirigit per l'Estat i les seves institucions, les identitats locals i regionals com a construccions complementàries de la nacional i els discursos de nació com a narratives que es reinterpreten constantment i que són font de discussió entre diferents cultures polítiques. Amb aquestes bases, l'obra mostra una pugna persistent entre distintes cultures polítiques per dominar la interpretació d'un determinat mite, i en ocasions aquesta disputa es trasllada a l'espai públic mitjançant, per exemple, la construcció de monuments, els quals són una constant al llarg del llibre.

Per altra banda, l'obra incorpora la dimensió transnacional, ja que ens trobem en un moment en què els països europeus, immersos ja plenament en la cultura de masses, tracten de nacionalitzar els seus ciutadans a còpia de fets commemoratius i centenaris de fites històriques. Una tendència de la qual Espanya no fou una excepció i més davant el sentiment de decadència nacional derivat del de la Guerra Hispano-nord-americana. Però la matriu comuna de totes les commemoracions analitzades per Moreno Luzón és la dimensió americanista, element que permet introduir la perspectiva transnacional a través del concepte de raça hispànica, entesa com la comunitat cultural que uneix els pobles de parla hispana. A l'altra banda de l'Atlàntic, les commemoracions nacionals espanyoles eren encapçalades per les comunitats d'emigrants espanyols, nombroses en països com l'Argentina o Mèxic, que reproduïen la identitat nacional espanyola fora del seu país d'origen. Però la reivindicació de les arrels culturals hispàniques també servia a les elits hispanòfiles locals per fer front a l'incipient expansionisme nord-americà. D'aquesta manera, l'element americanista permet teixir un fil conductor que recorre totes les commemoracions analitzades i explica la pervivència de certs mites en l'ideari nacionalista espanyol actual.

De la mateixa manera, un altre punt comú rellevant dels diferents capítols és el paper primordial dels intel·lectuals en la nacionalització dels seus conciutadans. En aquest sentit, l'obra fa referència a molts intel·lectuals del moment, des de tradicionalistes nacionalcatòlics com Marcelino Menéndez Pelayo, republicans com Rafael Altamira o Rafael María de Labra, liberals com Mariano de Cavia, catalanistes com Frederic Rahola o autors de la Generació del 98 com Azorín, Ramiro de Maeztu o Miguel de Unamuno. Els quals amb les seves obres van contribuir a donar a conèixer i mitificar determinats esdeveniments i personatges històrics difonent una codificació particular de la història d'Espanya. Les obres apològiques i propagandístiques dels intel·lectuals coetanis ocupen un lloc rellevant en l'apartat bibliogràfic del llibre. Conjuntament, Moreno Luzón aporta fonts primàries com documents ministerials, d'associacions o actes de congressos o exposicions, alhora que fa referència a les principals obres historiogràfiques al voltant d'aquesta temàtica i altres de similars, a més d'utilitzar fonts hemerogràfiques per descriure actes festius i cerimonials a l'espai públic. Per tant, es tracta d'una obra sòlida a nivell documental, ja que combina diverses tipologies de fonts primàries i secundàries. El llibre es divideix en set capítols, dels quals cinc corresponen a commemoracions. Els altres dos són una introducció a la disputa per la història a través de la memòria i un darrer capítol on s'exposa la continuïtat de les commemoracions analitzades fins a l'actualitat.

Al capítol «Entre el progreso y la Virgen del Pilar» Moreno Luzón desenvolupa la commemoració del primer centenari de la Guerra del Francès, especialment el cas de Saragossa amb la memòria dels setges del 1808 i el 1809. Davant la negativa del Govern d'Antonio Maura a fer la celebració, la iniciativa parteix de la societat civil de la capital aragonesa, la qual fou escenari d'un enfrontament entre nacionalcatòlics i liberals per la significació del fet històric: els primers tractaren de vincular la commemoració amb el

culte de la Verge del Pilar del 12 d'octubre i amb la missió evangelitzadora d'Amèrica associada a la mateixa data, mentre que liberals i republicans ho interpretaven com un episodi de lluita del poble espanyol per la seva llibertat i vincularen la commemoració amb l'Exposició francoespanyola del 1908 com a prova de la modernitat del país. Totes dues interpretacions pugnaren per símbols aragonesos d'aquella guerra, com els setges de Saragossa, Agustina d'Aragó o la Verge del Pilar, però sempre supeditats a la nació espanyola, pàtria gran, presentant-se com un *bon regionalisme* en un clar sentit anticatalanista.

A continuació, a «Reconquistar América para regenerar España» l'autor tracta de resoldre la paradoxa de la participació espanyola en els centenaris de les independències de les repúbliques hispanoamericanes. L'influx hispanoamericanista de millorar les relacions culturals i econòmiques al voltant de la comunitat imaginada de la Raça, el *volksgeist* de la qual era la llengua castellana, presentà Espanya com la primogènita del conjunt i la mare orgullosa del triomf de les seves filles emancipades. D'aquesta manera, Espanya es presentava al capdavant d'un imperi cultural, en detriment de l'antic imperi colonial del qual s'acabaven de perdre els últims vestigis d'ultramar. Un interès que compartien les repúbliques hispanoamericanes per tal de defensar una identitat d'arrels hispàniques enfront de l'expansionisme nord-americà.

Posteriorment, a «Memoria de la nación liberal» es desenvolupa la commemoració del primer centenari de la Constitució de Cadis l'any 1912. Una commemoració que per als liberals representava un model que calia seguir per obrir el règim de la Restauració a través del reformisme de José Canalejas. Al mateix temps, els servia per legitimar la monarquia constitucional i presentar-se com a successors de l'esperit liberal gaudit. Els republicans, en canvi, tractaren de convertir aquell 19 de març de la Constitució de Cadis en festa nacional. Els sectors nacionalcatòlics s'hi van mostrar contraris, ja que era el

fet fundacional de la revolució liberal, font de tots els mals d'Espanya, mentre que els conservadors ho veien amb indiferència. El contingut americanista estava en la concepció gaditana de la nació espanyola com la unió dels espanyols de tots dos hemisferis, que prefigurava la comunitat imaginada de la Raça. Una forma més de tendir ponts cap a Amèrica.

A «Herederos de Balboa» s'exposen les commemoracions al voltant de la figura de Vasco Núñez de Balboa, primer conqueridor que va arribar al Pacífic el 1513. La importància d'aquesta commemoració radicava en la coincidència amb l'obertura del canal de Panamà, fet que confirmava l'hegemonia econòmica dels Estats Units al continent americà. Després de ressaltar la construcció en el tombant de segle d'una identitat regional californiana d'arrels hispàniques, es desenvolupa l'elaboració d'una identitat nacional panamenya en la qual Núñez de Balboa serà essencial, especialment per constituir una identitat nacional de base hispànica allunyant-se de les acusacions de ser un estat artificial titella dels Estats Units. La presència espanyola en les commemoracions buscava influència econòmica en el nou canal interoceànic, però no passà del simple simbolisme per ser el lloc de procedència de Núñez de Balboa.

La darrera commemoració, al capítol «La lengua de Cervantes», explora l'any 1905 el tercer centenari de la publicació del *Quijot* i el 1916 el de la mort de Cervantes. L'autor va esdevenir inseparable del personatge i va conformar un mite que encarnava a la perfecció la comunitat hispanoamericana, ja que era l'obra per antonomàsia escrita en llengua castellana, punt d'unió essencial d'ambdós costats de l'Atlàntic. És per això mateix que, per exemple, a Cuba, a la qual es dedica un apartat, es defensava tant Cervantes com el Quixot enfront del Robinson Crusoe anglosaxó. Una reivindicació que va continuar fins i tot després de l'adveniment del règim castrista. Tot i que el Govern del comte de Romanones va decidir no celebrar, pel context bèl·lic del 1916, el tercer

centenari de la mort de Cervantes, organitzacions com la Casa de Cervantes a Valladolid i moltes altres iniciatives s'encarregaren de celebrar-ho amb la seva obra, demostrant novament la importància de l'acció de la societat civil des de baix en el procés de nacionalització.

En el darrer capítol, «Glorias patrias», es glossa l'evolució dels mites exposats anteriorment fins a l'actualitat, entre els quals destaca la persistència contínua de tres: la Guerra del Francès, la màxima expressió de la qual és el madrileny 2 de maig, el tàndem Cervantes-*Quixot* i el descobriment d'Amèrica, festa nacional espanyola des del 1918 fins avui i la mostra més clara de l'omnipresència de l'element americanista en l'ideari nacionalista espanyol. Uns mites que van ser assimilats pel franquisme i que amb la transició a la democràcia s'adaptaren a aquesta, encara que el govern de torn els donaria unes connotacions determinades per tal de legitimar-se. L'autor conclou que l'element americanista era capaç de solapar els mites del nacionalisme espanyol, cosa que fa palesa la seva dependència actual respecte a l'antic imperi colonial.

En definitiva, es tracta d'una obra que significa la culminació de molts anys de treball de l'autor sobre aquesta temàtica i en la qual les diferents commemoracions exposades entren en diàleg a través de l'element americanista, present sempre de fons. Això explica l'excessiva dependència actual del nacionalisme espanyol respecte a l'Imperi i les constants campanyes que tracten de legitimar o negar l'existència d'una colonització espanyola a Amèrica, la qual s'intenta amagar amb arguments paternalistes com l'acció evangelitzadora o civilitzadora de l'empresa americana, silenciant els crims comesos pels conqueridors o minimitzant-los amb comparacions quantitatives respecte a l'acció colonial d'altres països. D'aquesta manera, l'obra, més enllà de demostrar l'important grau de nacionalització dels espanyols durant els primers anys del segle xx i com es llançaren a celebrar els seus mites nacionals per sortir del sentiment de deca-

dència derivat del Desastre del 98, ens explica les actuals problemàtiques, dependències i limitacions del nacionalisme espanyol en ple segle XXI, el qual té l'antic imperi colonial americà com una de les seves principals reivindicacions.

Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència Creative Commons Reconeixement (by). Es permet qualsevol explotació de l'obra, incloent-hi una finalitat comercial, així com la creació d'obres derivades, la distribució de les quals també està permesa sense cap restricció.